

Lillhärjåbygget

Dokumentation och uppmätning
av vinterfjöset 2011

Lillhärjedalen 1:1, Lillhärjå socken, Härjedalens kommun

Sara Bäckman, Olof Edin

RAPPORT – JAMTLI 2012:1
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2011

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbild: Interiörbilder från vinterfjösset på Lillhärjåbygget innan restaurering.

Foto: Sara Bäckman, Olof Edin, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	4
FASTIGHETSUPPGIFTER M.M.....	5
KARTA	6
MILJÖBESKRIVNING	7
HISTORIK	7
ANTIKVARISKT UPPDRAG.....	8
ANTIKVARISKT RESONEMANG	9
DEN BÄRANDE KONSTRUKTIONEN.....	10
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR	10
DOKUMENTATION AV VINTERFJÖSET	14
UPPGIFTER OM KONSTRUKTION	14
BYGGNADSBEKRIVNING.....	14
BILDER OCH RITNINGAR.....	18

Inledning

Lillhärjåbygget är ett fjälljordbruk som ligger mellan Lövnäsullen och Bränden i sydvästra Härjedalen, nära den norska gränsen. På inägorna finns ett 20-tal byggnader. Även fäboden Hackåsullen brukas, samt flera utspridda lador. Lillhärjåbygget blev Jämtlands läns första kulturresevat 2002. Syftet med resevatet är att bevara landets sista, i väglöst land, liggande fjälljordbruk med fäboddrift.

Denna dokumentation av vinterfjösset syftar till att dokumentera byggnaden med uppmätningar, ritningar och bilder inför en ombyggnad. Byggnaden används vintertid för stallning av kreatur och delar av golv och väggar i stalldelen är i behov av reparation. Jämtli har utfört dokumentation av byggnaden genom antikvarierna Olof Edin och Sara Bäckman under sommarsäsongen 2011.

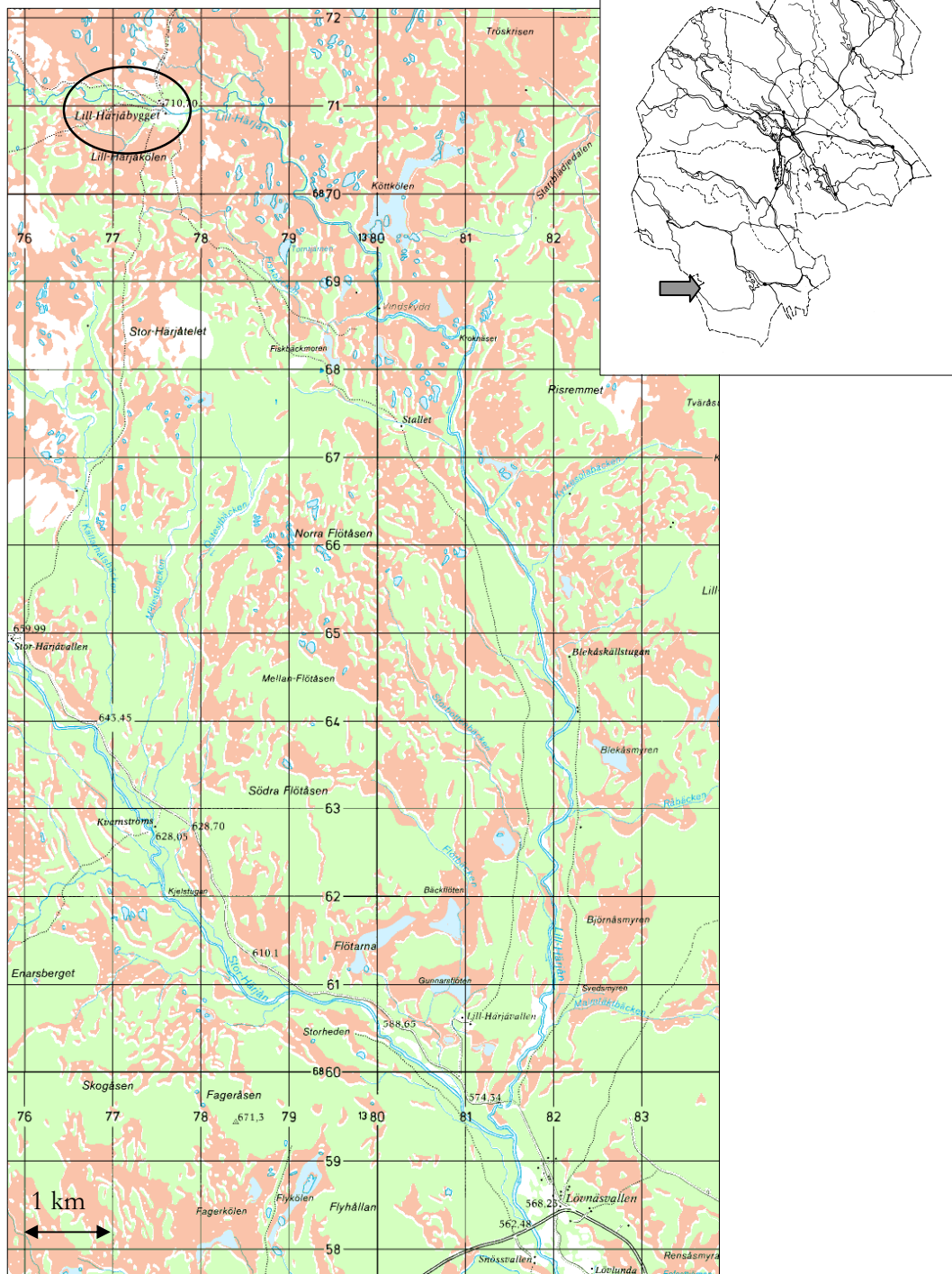
Östersund 2011-12-30

Sara Bäckman
Antikvarie

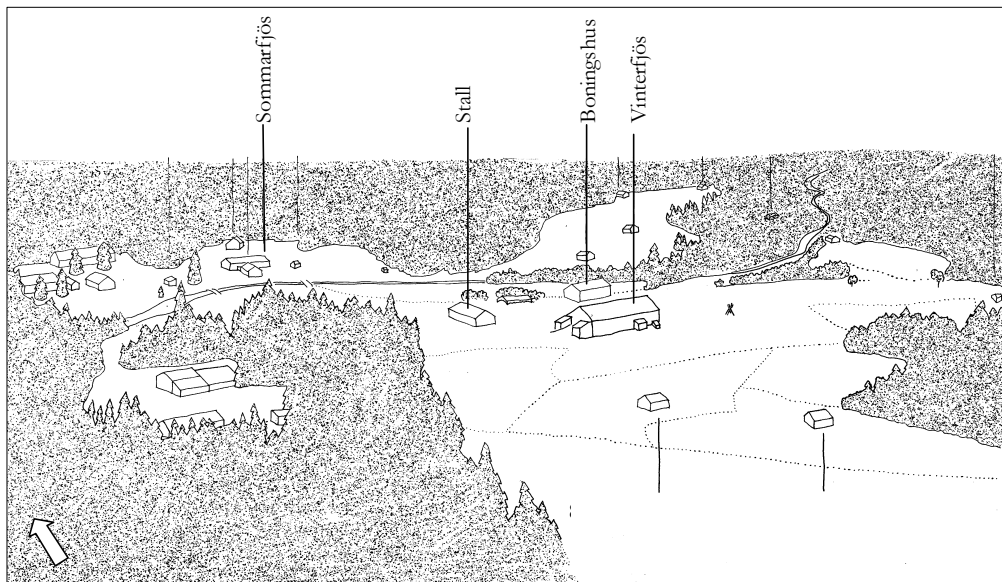
Olof Edin
Antikvarie

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Situationsplan

Miljöbeskrivning

Gården är belägen 710 meter över havet och är omgiven av vidsträckta myrmarker med Vedungsfjället och Milstenshågna i väster. Till gården tar man sig på stigar från Bränden eller Stor-Härjåvallen. Vägar för 4-hjuling finns anlagda och vintertid tar man sig till och från gården med snöskoter.

Historik

Lillhärjåbygget brukas idag av systrarna Ann Eriksson och Eva Eriksson och deras familjer. Fram till i början av 2000-talet sköttes gården av Karin, Anns och Evas mor, och Karins sambo Sture. Det var förfäderna till Karin som i mitten på 1800-talet började bryta mark vid Lillhärjån. Olof Eriksson och Karin Kjelsdotter från Sunnanå blev ägare till skattehemmanet i Lillhärjådalen år 1874.

Vinterfjöset är den ladugård på gården där djuren stallas vintertid. Under sommaren brukas sommarfjöset där djuren stallas och mjölkas mellan deras beten på fjället. Under augusti månad när djuren är vid fäboden står bägge fjösen tomma.

Vinterfjöset byggdes 1935. En brand härjade året innan och alla byggnader på södra sidan av ån försvann i elden. Man byggde då ett vinterfjös med en

fjöskammare på andra våningens östra del, ovanför djurstallet, där familjen bosatte sig medan arbetet med gården och nybyggnationerna fortsatte.

Antikvariskt uppdrag

Uppdraget från länsstyrelsen var från början att upprätta ett åtgärdsprogram för vinterfjöset på Lillhärjåbygget. Väl på plats i det renskurade fjöset upptäcktes att ett åtgärdsprogram inte skulle kunna upprättas på det vis som antikvarier vanligtvis arbetar med kulturhistoriska byggnader. Ur antikvarisk synvinkel är nämligen fjöset i ett sådant skick att mycket lite skulle behöva åtgärdas om vinterfjöset enbart skulle bevaras och inte nyttjas som kostall. Antikvariens roll är att bevara det mesta möjliga av en byggnads kulturhistoriska värden, och vinterfjöset på Lillhärjåbygget är i stora delar som det var när det byggdes. Dessutom är en stor del av inredningen intakt och användbar. Däremot är den bärande konstruktionen i stort behov av en restaurering, vilket måste göras om det även fortsättningsvis ska användas som ett fungerande kostall.

Ett av det största problemet med byggnaden är att golvet i fjöskammaren satt sig. Detta gör i sin tur att urin från djuren inte rinner ut som den ska genom dyngluckorna. Detta skapar problem med röta.

Orsaken till att golvet satt sig och dessutom är nedsjunket mot mitten, beror troligtvis på det komplicerade sätt på vilket det är byggt och att denna konstruktion satt sig och börjat ge efter. Golvbjälklaget är dessutom stöttat och förstärkt vid så många ställen att det är svårt att avgöra exakt var svagheter i konstruktionen finns idag.

Konstruktionen och dess bärighetsproblem är så komplexa att ett åtgärdsförslag måste lösas av en byggnadsingenjör eller arkitekt. Vi valde då att göra en antikvarisk dokumentation och uppmätning av vinterfjöset som kan användas i en fortsatt projektering av en restaurering av vinterfjöset. Dessutom är denna rapport en dokumentering av hur vinterfjöset på Lillhärjåbygget såg ut 2011.

Antikvariskt resonemang

Målsättningen med en antikvarisk upprustning av Lillhärjåbyggets vinterfjös borde vara att slå vakt om anläggningens nuvarande karaktär. Karaktären på vinterfjöset visar inte enbart på gårdens byggnads- och kulturhistoria, utan även på de ekonomiska-historiska förutsättningarna förr och nu. Således är karaktären på vinterfjöset en fundamental del av dagens kulturresevat.

Vilka är då de värden som bör bevaras för att vinterfjöset skall behålla sin karaktär?

- Att vinterfjöset brukas som tidigare – som ladugård, hölada och bostad.
- Att båsen och golvet är i trä, vilket berättar om en tid då trä som byggnadsmaterial var det gängse i ladugårdar. Om möjligt borde så mycket som möjligt av ursprungsmaterialet av båsen återanvändas. I fjöskammarens mitt består trägolvet av spontade plank. Dessa var en gång avsedda att bli ett nytt salsgolv i boningshuset, men när detta brann ned lades golvet i stället i fjöskammaren. Dessa plank bör om möjligt återanvändas.
- Att båsens storlek är anpassade efter gårdens kreatursbesättning av fjällnära kor. Båsens storlek är anpassade till dessa kor, vilka inte är lika stora som de högproducerande koraser som används i dagens moderna jordbruk. Däremot producerar fjällnära kor en mjölk med procentuellt högre fetthalt jämfört med moderna koraser, vilket var och är bra för ost- och smörproduktionen. Dessutom äter de fjällnära korna mindre hö och foder än de mer framavlade moderna raserna. Detta gör att Lillhärjåbyggets vallskörd klarar att föda en besättning av dagens storlek av fjällnära kor.
- Att planen för djurstallet i möjligaste mån bibehålls - d.v.s. att båsen orienteras på så vis att kreaturen står med huvudena mot ytterväggen. Att stalla kor på detta vis är ett mer traditionellt sätt än att stalla dem med huvudena mitt emot varandra på ömse sidor om ett foderbord. På fäbodan runt om i landet lever det äldre stallningssättet kvar, men det är få vinterladugårdar där detta stallningsförfarande fortlever.
- Av stor vikt är att den öppna härden får finnas kvar. Den ger inte bara värme och ljus i ladugården, utan där har man även traditionellt kokat ”sörpa” till kreaturen.

Den bärande konstruktionen

Benämning av byggnadsdelar

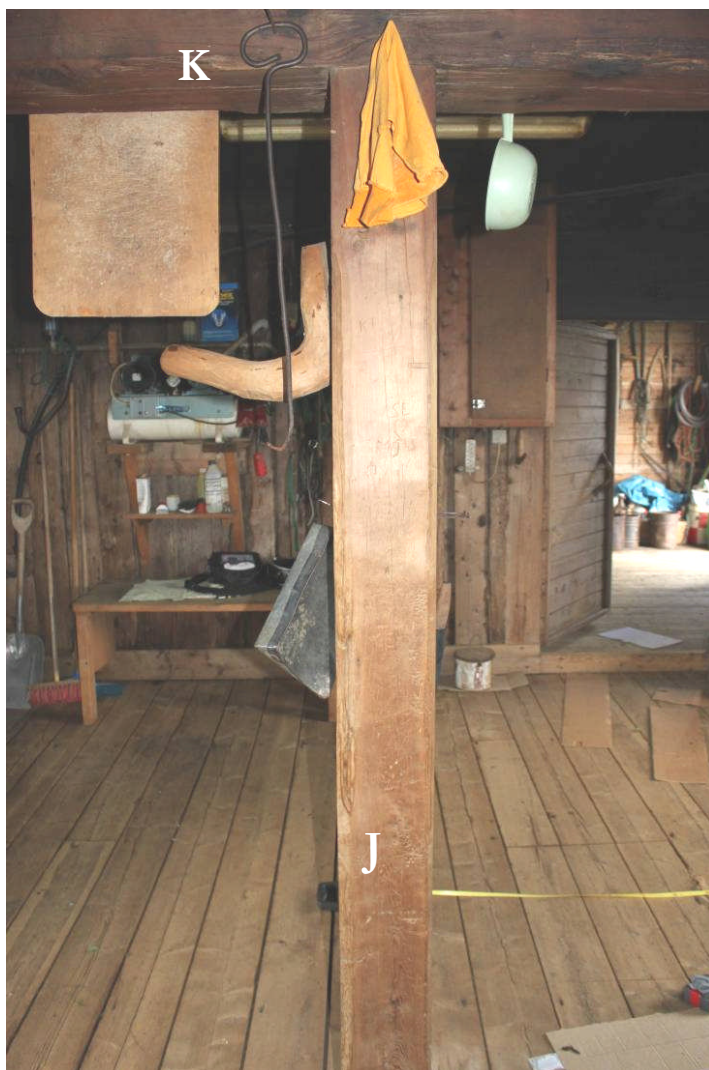
I följande beskrivning och dokumentation av byggnaden utgår märkningen från vägg A som är vägg med huvudingång. Därefter märks väggarna medsols med B, C och D. Mellanvägg räknas medsols från A-vägg. Mellanvägg mellan djurstall och fjösport (se bild 4) märks E och mellan fjösport och hölada F.

1. Konstruktionen som bär fjösets golvbjälklag.

Djurstallets golvbjälklag består av plankor (A) som vilar på tolv bärlinor (B) i riktning A-C. Bärlinorna bärs av fyra bjälkar (C), två i trä och två i järn, i riktning B-E. De fyra bjälkarna bärs i sin tur av en kortare tvärgående bjälke (D), vilken bärs upp av en pelare tillverkad av en trädstam (E). Trädstammen står på en sten (F) vilken vilar på en gjuten platta (G). Därutöver finns en stötta (H) och en sträva (I) för att förstärka konstruktionen.

På den kortare tvärbjälken (D) står en bjälke (J) som går upp genom golvet, genom kostallet och bär upp fjöskammarens golvbjälklag, genom att den stående bjälken (J) bär upp en horisontell bjälke (K) i A-C-riktning..

2. Den stående bjälken och tvärbjälken som bär upp fjöskammaren.

3. Bärlinorna som bär upp fjöskammarens golvbjälklag.

Den horisontella bjälken (K) bär i sin tur upp bärlinor (L) i B-E-riktning

Dokumentation av vinterfjöset

Uppgifter om konstruktion

Grund	Gjuten grund i betong
Stomme	Resvirke på 2 varv syllstockar
Fasad	Stående brunmålad locklistpanel
Tak	Omålad pannplåt
Fönster	Enkelglas med spröjs 1-9 rutor i ladugårdsdel, sidohängt 2-lufts fönster i boningsdel
Dörrar	Grönmålade plankdörrar

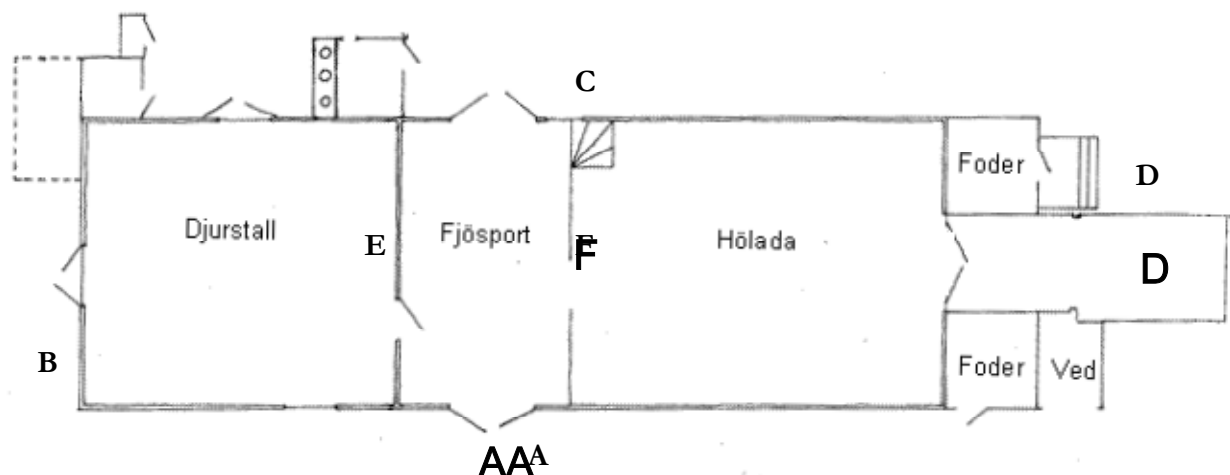
Byggnadsbeskrivning

Vinterfjöset består av ett djurstall i östra delen och en hölada med körbro i västra. Mellan dessa delar går en fjösport med öppningar med dubbla portar på norra och södra sidan. Det finns även foder- och vedförråd samt dass och hönsgårdsutbyggnader i fjöset. På övre våningen ovanför djurstallet finns en bostadsdel som kallas fjöskammaren. Under djurstallets golv är gödselrummet beläget.

Byggnadens djurstallsdel har en gjuten betonggrund som också är själva gödselrummet. Övriga delen av fjöset har grund av natursten. Vid djurstallets bottenbjälklag finns två varv stockar varefter väggarna består av resvirke. Även andra våningens bostadsdel har ett bottenbjälklag av två stockvarv.

Höladan är av stolpkonstruktion.

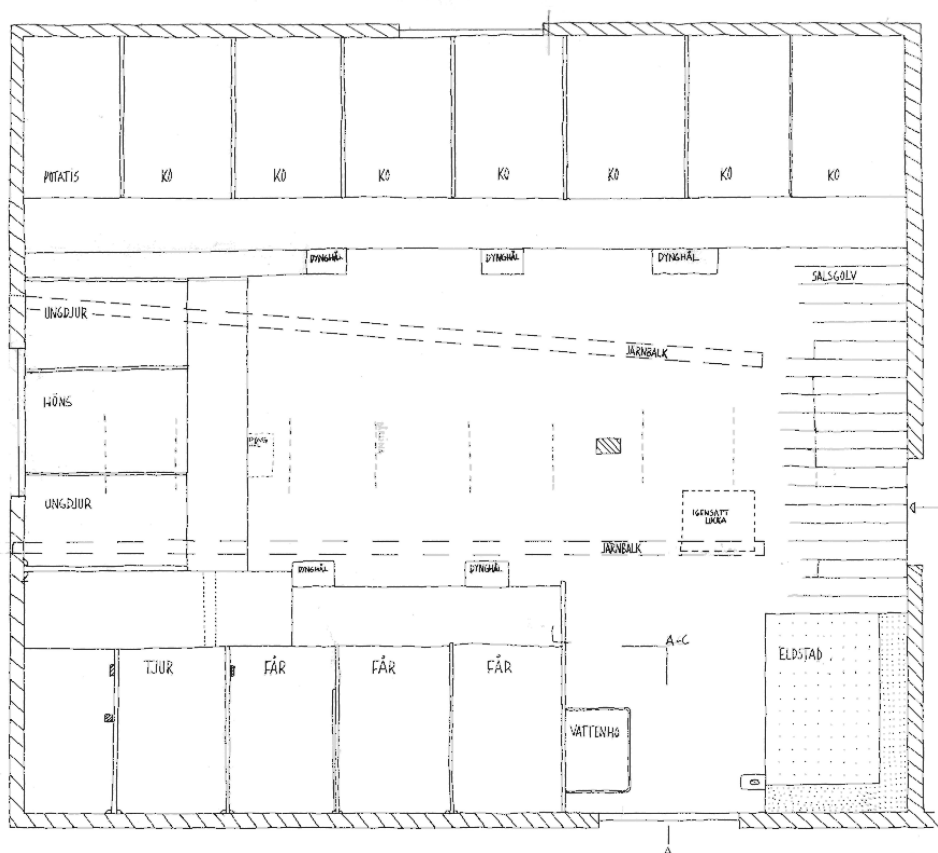
Fasaden är täckt med stående locklistpanel, nu brunmålad med gröna lister och dörrar. I Jamtlis arkiv finns uppgifter att fjöset varit rödmålat. Det även går att se spår av detta idag.

4. Plan av vinterfjös.

Vintertid stallas kor, får och höns i fjöset. På sommaren släpps djuren ut på bete och mjölkning sker i sommarfjös. Vinterfjösens golv och väggar skrubbas rent med rikliga mängder vatten och såpa. Problem uppstår med golvets avrinning eftersom byggnaden satt sig och vattnet samlas i pöl mitt på golvet.

I djurstallen finns 16 st bås för kreatur; 5 st längs A-vägg, 3 på B-vägg samt 8 längs C-vägg. Tjur och får står längs A-vägg. I båsen vid B-vägg står ungdjur utom i det mittersta där hönsen huserar över vintern. Vid C-vägg står korna uppstallade. Båsväggarna består av 1,5" liggande brädor med bredd mellan 5"-10,5". Den nedersta brädan är 1,6 m och sedan avtagande i längd. Totalt är det 15 st båsväggar inkl den vägg som är mellan vattenhoarna och fårbåsen. Den nedersta brädan har blivit utsliten och behöver bytas på 6 st båsväggar. På några behövs även näst nedersta bytas. En planka är redan utbytt till en 1,5" x 8". De 2 bås som är längst in i hörnet vid B-vägg är smala och mörka och används inte för kreatur utan för förvaring, främst potatis. I hörnet A/E finns en eldstad i betong. Vid denna finns 2 st vattenhoar.

5. Plan över vinterfjösets östra del. Streckade vertikala delar visar bärlinornas placering. Notera att en vattenho saknas på ritningen. Den skall vara bredvid den andra. Vattenhon är inte med för att tydligare markera på ritningen var snittet ligger. Se bild 12.

Båsens golv vid A-vägg består av 3 lager. Underst ligger ett lager plank. Uppskattningsvis är det 15 st, 2 ” tjocka och 5-7” breda lagda i riktning B-D. På det ligger ett lager plank i riktning B-D vilkas ändträ går att se. Överst i riktning A-C ligger ett slitgolv.

Bås vid C-vägg: Underst ligger plank som också utgör golvet i dyngrännan 2 ” tjocka och 5-7 ” breda i riktning B-D. Mellersta lagret ligger i riktning A-C, 1½” och varierande storlekar så det är mellan 4-9 plank i bredd i båsen. På detta i A-C-riktning ligger ett slitlager med 1” plank, 4-5 ¼ ” breda.

Hönsgolvet är enligt uppgift aldrig utbytt.

Båsens längd är anpassade för de kor som finns på gården, fjällnära kor, vilka är små till storleken.

Längs med båsen leder en dyngränna. Totalt finns 6 st dynghål (utmockningshål) kopplade till dyngrännan och som leder ner till gödselstaden under golvet. Ute i grunden finns 2 st dubbelporlar mot öster och söder där gödseln tas och förs ut på markerna. Dörröppningarna är för smala för att man ska kunna åka in med traktorskopan och lasta gödseln på en gödselspridare. Portarna måste monteras ner för att komma åt och ändå får gödslet skyfflas ner i traktorskopan för hand.

Golvet i stalldelens mitt, innanför dyngrännorna, är (enligt utsago) det golv som togs fram för att läggas i det gamla boningshusets sal. Boningshuset brann ner 1935 och golvet togs då till det fjös som man byggde upp året efter. Plankorna var 7½ ” när de lades in, nu slitna till 7 ¼ ”, med en längd på 6,5 m. Golvet är lagt med not och fjäder. Detta gör att det vatten som samlas i pölar efter vårstädningen inte rinner igenom golvbrädorna ner till källarens gödselstad. Samtidigt hindrar den täta golvkonstruktionen att värme från gödselstaden stiger upp till stalldelen. Vid eldstaden i hörnet A/E har golvet slitits genom arbete med ostberedningen. De 14 brädor i det hörnet är utbytta varierar i längd, 5 st x 3,5 m och 9 st x 2 m. De utbytta brädorna varierar i bredd mellan 5-7”.

Golvet vilar på 12 st bärlinor i riktning A-C. Av de 12 var en nytilkommen och 4 st förstärkta. Bärlinornas mått är 3,5”-4,5”x 7” med en längd på 9 m. De 2 st golvåsarna är 10 m med måtten 8,5” x 6,5”.

Bärlinorna under stallgolvet stöds upp av 2 åsar i riktning B-E. Åsarna är senare förstärkta med 2 järnbalkar som går jämsides. Både de ursprungliga och tillkomna balkarna sitter dåligt placerade i förhållande till dynghålen. När gödslet mockas från golvet ner i öppningarna fastnar detta på balkarna och ett ytterligare arbetsmoment skapas för att skrapa bort gödslet.

Järnbalkarna och åsarna vilar dels på betonggrunden vid B- och E-vägg, dels på en tvärgående balk som i sin tur hålls uppe av en stående stock, placerad på ett gjutet fundament. Detta fundament håller uppe den pelare som går igenom salsgolvet och som bär upp bjälklaget till andra våningens fjöskammare. Bjälklaget är synligt från stalldelen och sviktat tydligt efter att den bärande mittpelarens fundament har sjunkit.

Bilder och ritningar

6. Vinterfjösset AB-hörn och A-vägg.

7. A-vägg med ingång till fjösporten.

8. A-vägg. Till höger foderbod och vedbod.

9. B-vägg. Övre våningens mittfönster är fjöskammarens fönster. Dubbelportarna i grunden leder till gödselkammaren belägen under fjösgolvet.

10. C-vägg.

11. BC-hörn. Dass på C-vägg och hönsgård vid BC-hörnet.

12. C-vägg.

13. CD-hörn.

14. D-vägg med körbro.

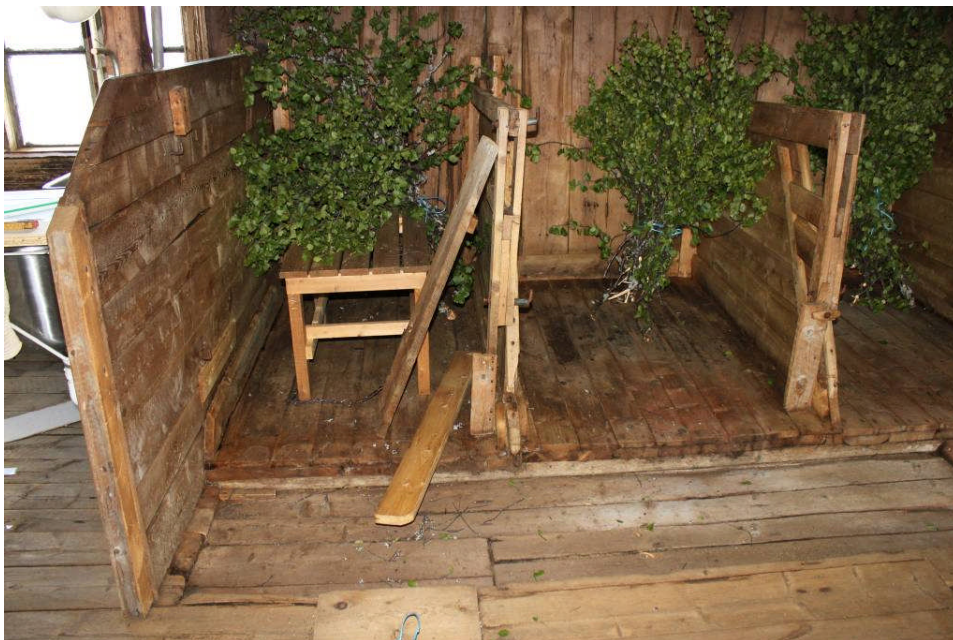
15. AB-hörn.

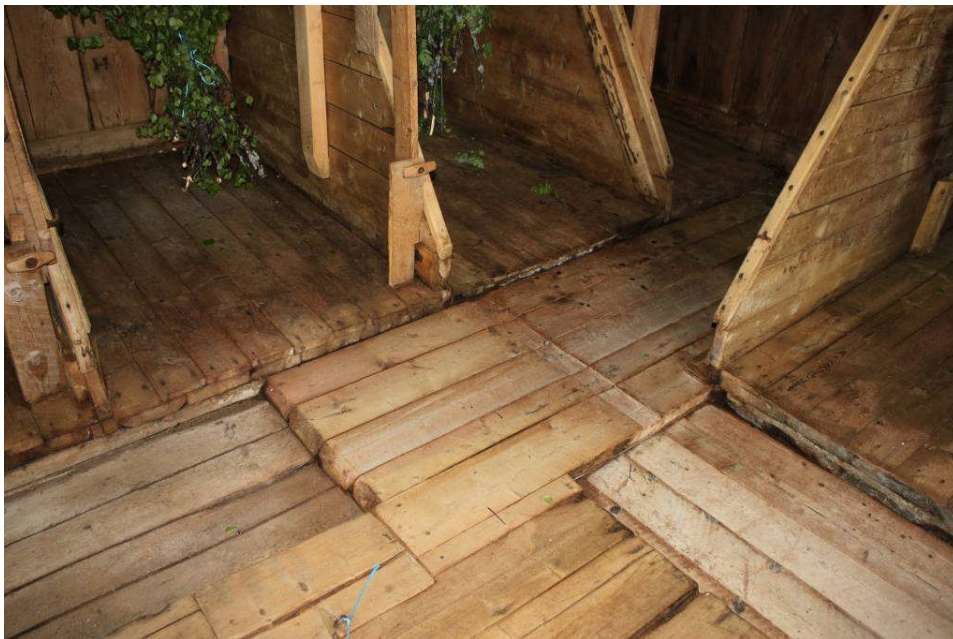
16. Den öppna spisen med järngryta och "måg" av trä.

17. De två vattenhoarna.

18. Bås vid A-vägg som brukas till fåren.

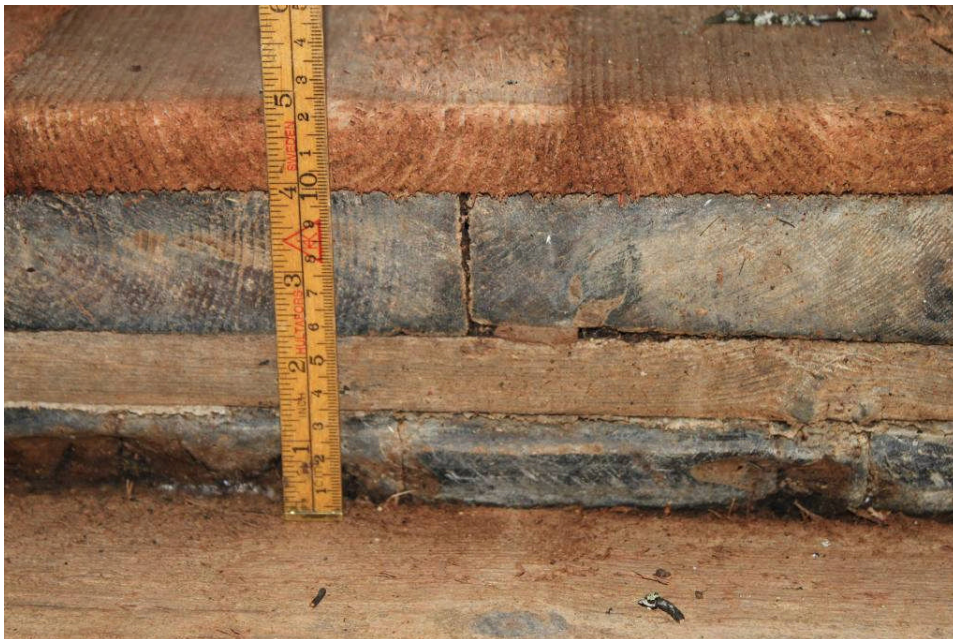
19. Gödselrännor och gödsellucka med blått snöre.

20. Bås vid B- vägg för ungdjur samt höns. Gödselränna och gödsellucka med blått snöre.

21. Gödselränna som går utefter bås mot C-vägg. Gödsellucka med blått snöre.

22. Båsgolv vid B-vägg. Översta lagret är ett slitlager.

23. Spåntat golv vid gödsellucka.

24. Järnbalk under fjösgrå som bär bärlinor i AC-riktning.

25. Bärlinor och järnbalk under fjösgrå.

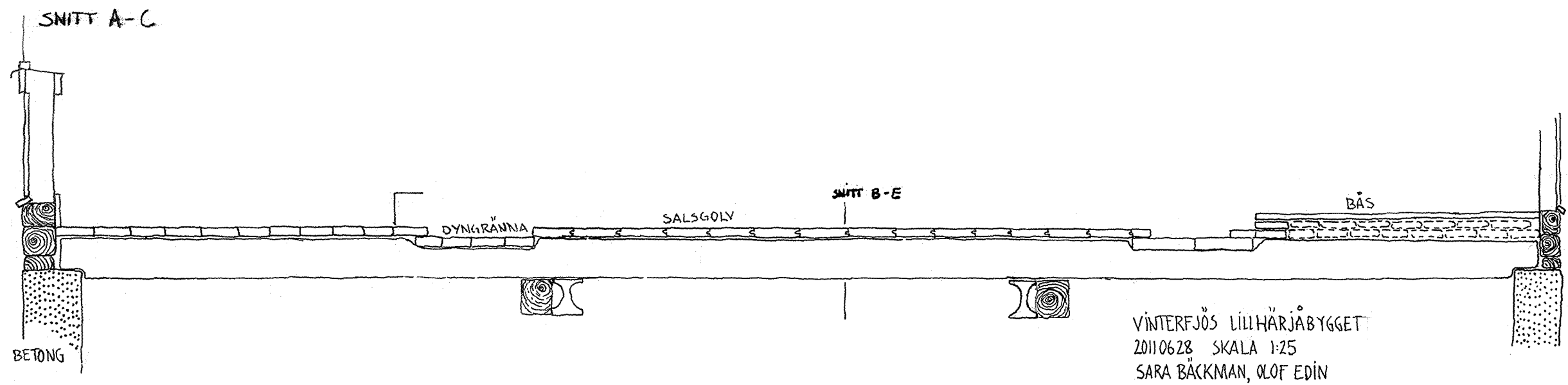
26. Bärlinor som vilar på den gjutna grunden.

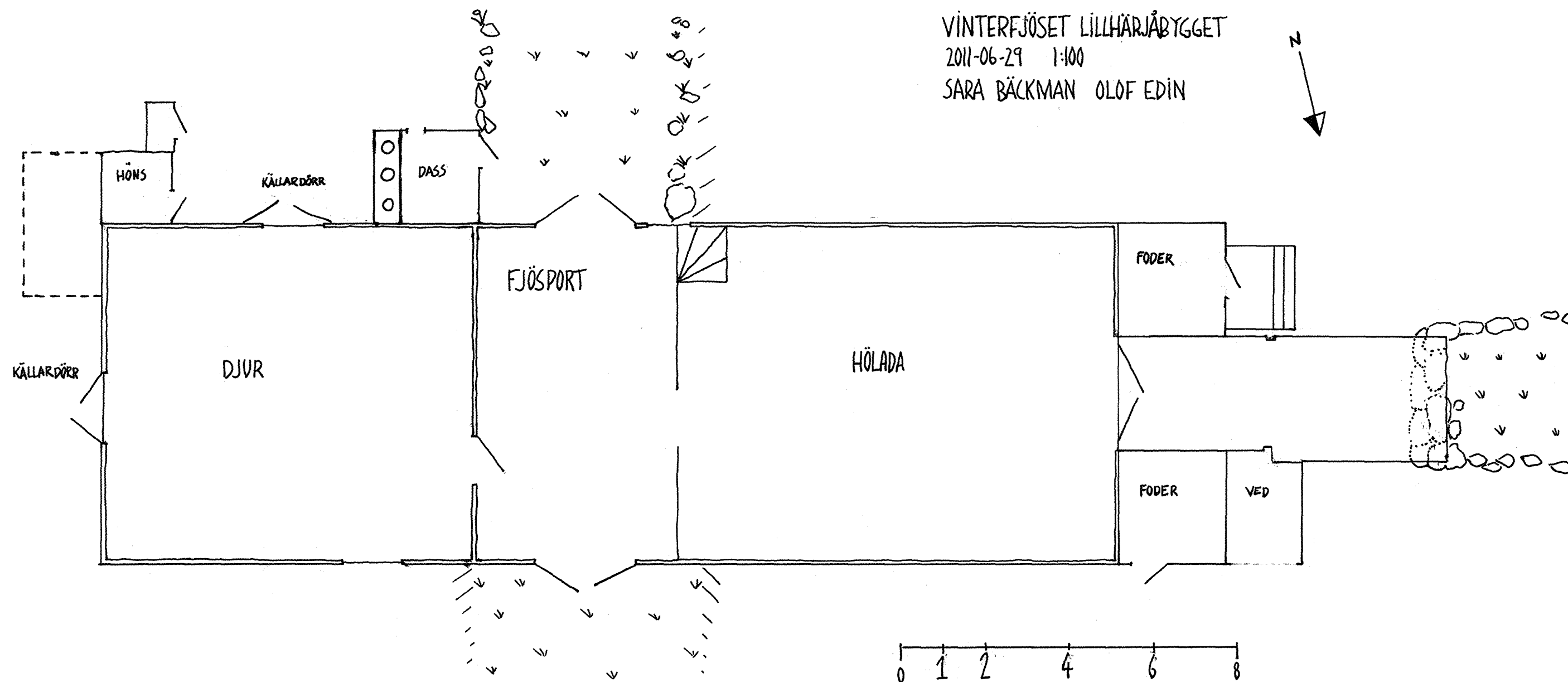

27. Rötskador under fjösets golv.

28. Konstruktionen under fjösgolvet som bär upp två bjälklag.

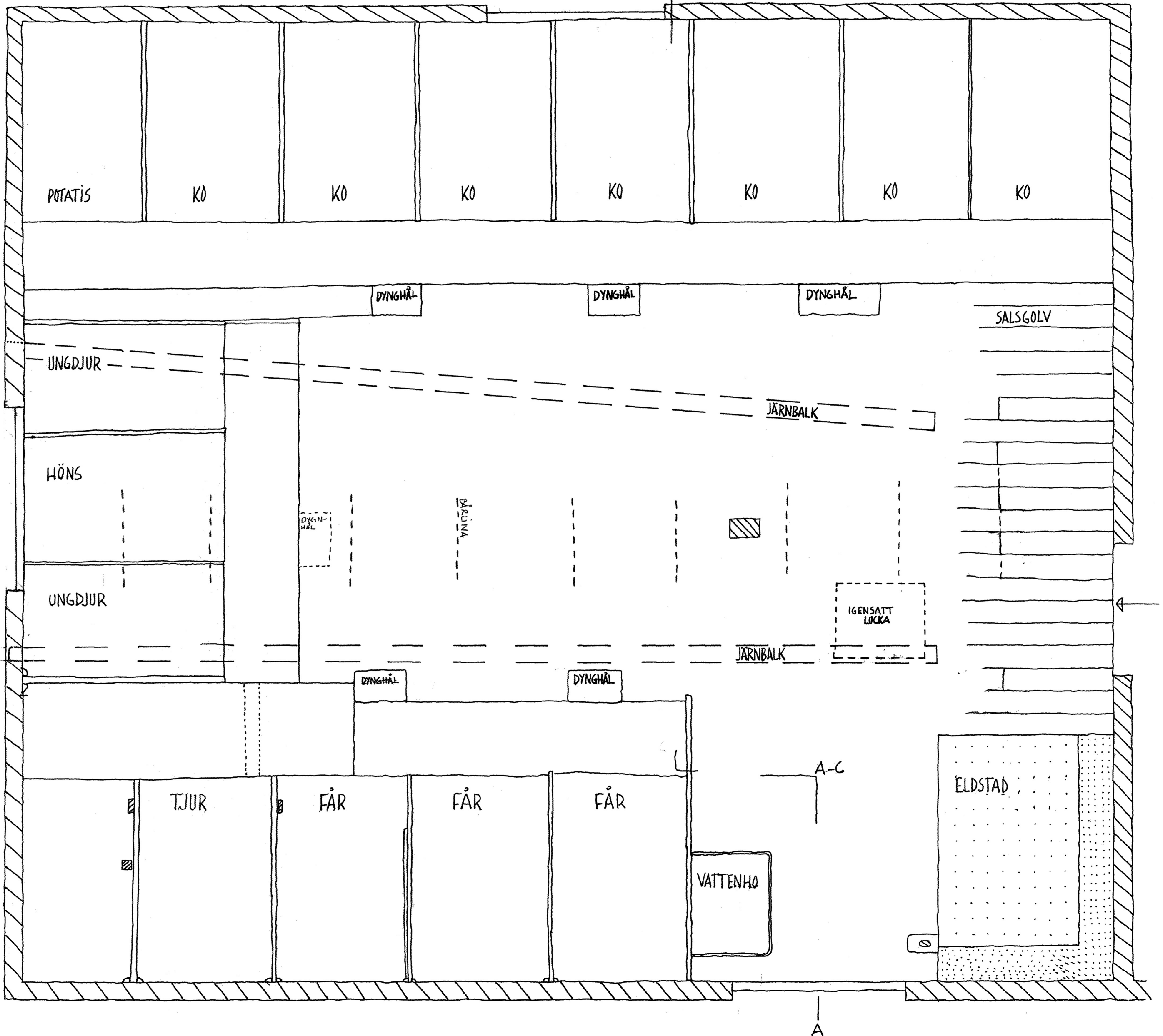

LILLHÄRJÄBYGGET VINTERFJÖSET
2011-06-29 1:25
SARA BÄCKMAN OLOF EDIN

N

BETONG

A-C

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2012

ISSN 1654-2045

2012:1 Lillhärjåbygget – Dokumentation och uppmätning av vinterfjöset 2011
Sara Bäckman, Olof Edin